

D'Enric Sagnier a Salvador Andreu. Notes sobre la urbanització de l'avinguda del Tibidabo de Barcelona

Santi Barjau

Proemi

El 27 de juny de 1927 s'inaugurà al cim del Tibidabo, al recinte del seu parc d'atraccions, un monument dedicat a Salvador Andreu i Grau. Aquest personatge barceloní era conegut per les seves pastilles contra la tos i tothom l'anomenava "Dr. Andreu", però el monument no era dedicat a homenatjar el farmacèutic sinó l'home de negocis que havia fet possible la urbanització d'un dels vessants de la muntanya.

La composició del monument va ser obra de l'arquitecte Enric Sagnier Villavecchia (1858-1931), amb la col·laboració de l'escultor Eusebi Arnau. El conjunt mostrava la figura en bronze de Salvador Andreu dempeus damunt una peanya de pedra buixardada. En aquesta hi havia un relleu al·legòric i una inscripció. A banda i banda de la peanya, un mur baix acabat en volutes servia de base per a una parella de lleons, també de bronze¹.

Aquest monument és un dels últims punts d'una relació bastant sovintejada entre el promotor immobiliari i l'arquitecte. En aquest article prendrem peu en aquesta relació professional per aprofundir en alguns aspectes poc coneguts de la urbanització de l'avinguda del Tibidabo.

Sagnier i els seus clients

L'obra d'Enric Sagnier va tenir una extensió considerable. El seu catàleg com-

prèn no menys de 300 edificis de tot tipus, com habitatges plurifamiliars, edificis públics, xalets, esglésies i convents, sense comptar un nombre elevat d'intervencions de caràcter menor². En afrontar l'estudi d'aquest conjunt cobra naturalment una gran importància la personalitat d'alguns clients que li van encarregar assíduament obres de tipologies ben variades.

Alguns d'aquests clients actuaven en parcel·les concretes de l'activitat arquitectònica sagnieriana. És destacable el cas de Dorotea de Chopitea, que estava a l'origen de moltes construccions religioses de Sagnier. Amb Francesc Moragas, l'arquitecte s'introduí en el camp social amb la construcció de cases barates i dels edificis de la Caixa de Pensions. Josep Barba és un exemple de constructor-promotor immobiliari que treballà pel seu compte, llogant o venent a tercers les cases ja construïdes.

Salvador Andreu fou, en el camp de l'arquitectura domèstica, un cas especial per la seva activitat continuada, l'ampla visió urbanística i la brillantor dels resultats —especialment econòmics. El seu quefer com a promotor immobiliari no ha estat convenientment estudiat, malgrat haver donat forma —i no sols a través d'arquitectures— a una de les zones-símbol de la ciutat de Barcelona: la que va des de la Rotonda i el Tramvia Blau fins al Temple del Sagrat Cor i la Talaia.

En aquesta tasca, el doctor Andreu es va servir d'un equip de tècnics variat. A més de Sagnier va confiar en altres arquitectes com Joan Rubió i Bellver o Adolf Ruiz i en enginyers com Ròmul Bosch i Alsina o, especialment, Marià Rubió i Bellver.

L'actuació d'Enric Sagnier a les ordres d'Andreu no es va limitar a la construcció dels xalets de l'avinguda del Tibidabo que més tard comentarem. Amb tot, és en aquesta zona on la seva relació donà com a fruit les obres més destacades³.

El doctor Andreu

No és el cas d'haver de fer aquí la biografia detallada del doctor Andreu. Com a anècdota és prou ben coneguda, gràcies a un parell o tres de publicacions que destaquen les seves dades més característiques com a industrial emprenedor, com a promotor immobiliari i com a músic aficionat⁴.

Salvador Andreu i Grau (Barcelona, 1841-1928) aconseguí fama i fortuna gràcies a unes pastilles contra la tos de gran èxit comercial. L'ús sistemàtic de

1. El monument al doctor Andreu va ser mutilat durant la Guerra Civil i les escultures, foses per a fer-ne municions. Vegeu J. Fabre, J. M. Huertas, P. Bohigas, *Monuments de Barcelona*, Barcelona, 1984, p. 72-73.

2. Hem estudiat la seva obra a S. Barjau Rico, *Enric Sagnier i Villavecchia 1858-1931* (tesi de llicenciatura) (inèdita), Universitat de Barcelona, febrer de 1986. Una visió resumida de la figura de l'arquitecte es troba a S. Barjau, *Sagnier* (Gent Nostra, 102), Barcelona, 1992.

3. Altres obres que Sagnier va construir a Barcelona per al doctor Andreu són: un grup de tres cases al carrer d'Aribau 226-228, de 1915-1917 (AAB 15932); un edifici d'habitatges al carrer de Tuset 17, de 1923 (AAB 25821) i, finalment, un projecte no realitzat per l'ampliació d'una casa preexistent a la Diagonal, 379 (AAB 40607).

4. J. Minguéz, *Doctor Andreu* (Quaderns Blaus, 6), Barcelona, 1926; J. A. Mas Yebra, «El Dr. D. Salvador Andreu y Grau», a *Barcelona Atracción*, 210, 1928; P. Cantarell, *Preludio del funicular del Tibidabo*, Barcelona, 1958. També J. M. Carandell, *El Parque de Atracciones del Tibidabo*, Barcelona (inèdit). És curiosa l'absència de notícia sobre Andreu a l'Enciclopèdia Espasa.

la publicitat⁵ va fer que la difusió de les “Pastilles del Doctor Andreu” s’estengués per Espanya i pel mercat sud-americà⁶.

De mica en mica Salvador Andreu anà diversificant els seus interessos econòmics amb inversions en el negoci de la construcció. Es dedicà assíduament a edificar a la zona de l'Eixample barceloní els primers anys. La seva actuació en aquest camp no es va limitar a la construcció: també afavoria els seus interessos de manera indirecta. Com a president de la Junta de Propietaris de l'Esquerra de l'Eixample⁷ va impulsar el cobriment de la Riera d'en Malla i la conseqüent urbanització de la Rambla de Catalunya, on vivia.

També edificà a Puigcerdà, on tenia una vil·la d'estiueig actualment convertida en hotel. Va esmerçar més tard la seva dedicació a la urbanització d'algunes zones de l'ex-vila de Gràcia: construï imobles al seu carrer Gran, que així començà a tenir l'aspecte menestral que el caracteritza.

Finalment centrà la seva atenció especuladora al municipi de Sant Gervasi de Cassoles, que el 1897 va ser annexionat al de Barcelona. L'operació de més envergadura fou la transformació de l'antiga finca del “Frare Blanc” en ciutat jardí, amb l'obertura de l'avinguda del Tibidabo, la creació del Parc d'Atraccions i l'habilitació d'uns mitjans de transport adequats a la zona de muntanya.

5. J. Mínguez, *cit. supra*, n. 4, p. 29.

6. J. Mínguez, *cit. supra*, n. 4, p. 30; *90 años de industria farmacéutica Dr. Andreu 1866-1956*, s.p.i., p. 2.

7. Era propietari de quasi un centenar de cases: J.M. Carandell, *cit. supra*, n. 4, p. 12.

Andreu assolí amb el temps una posició social que consolidà a través del seu matrimoni amb Carme Miralles. L'afició musical de tota la família es posava de manifest en les festes i vetllades que se celebraven a la mansió que el doctor Andreu es féu construir al passeig de Sant Gervasi, a prop de la finca “Frare Blanc”. Entre altres músics, Enric Granados va ser-ne assidu⁸.

Salvador Andreu va morir el 1928 mentre preparava la participació dels seus laboratoris a l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929.

L'operació Frare Blanc

La urbanització de l'avinguda del Tibidabo és una de les operacions importants de l'època del Modernisme però no ha estat prou estudiada com a conjunt. Això ha fet que es perpetuessin errors i malentesos en l'atribució i la datació de les peces individuals d'arquitectura que es construïren en aquells terrenys. L'interès que han despertat des de sempre les construccions més notables de l'avinguda no hauria d'eclip-sar l'estudi i el coneixement del conjunt⁹.

Aquí no abordarem en detall els fonaments conceptuals d'aquesta mena d'operacions urbanitzadores que a l'època van significar un instrument especulatiu i qualificador d'espais segregats per un

segment concret de la societat. Tampoc no ens referirem a les altres mostres que es realitzaren al mateix temps en altres llocs de Barcelona i de Catalunya¹⁰.

Especialment ens referirem a alguns aspectes relacionats amb els inicis de la urbanització, i farem una revisió del catàleg d'arquitectures que conformen l'avinguda del Tibidabo.

Salvador Andreu vivia des del principi dels anys 90 en una casa rodejada de jardins situada al passeig de Sant Gervasi, 44 (actualment desapareguda; coincidia amb el xamfrà del carrer de Folgueroles). Malgrat certa oposició de la seva família, que al principi no veia clara l'opció per aquell indret solitari, Andreu va fer-s'hi construir una casa parada amb gran luxe ja que confiava en la imminent revalorització del barri. La sala de música era especialment rica. Al costat de la torre hi va construir també els seus nous laboratoris.

Ignorem l'autor del projecte d'aquesta mansió, però sabem que, més tard, fou ampliada i millorada per l'arquitecte Adolf Ruiz i Casamitjana (1869-1937), arquitecte amb títol de 1893. El juliol de 1899 Salvador Andreu demanà el permís municipal per bastir un quiosc, al jardí de la possessió, sota projecte de Ruiz¹¹. El setembre de 1912 presentà una instància en què sol·licitava autorització per realitzar-hi unes obres d'am-

8. El doctor Andreu havia construït un locat expressament com a sala de concerts i acadèmia per a Granados a la mateixa avinguda del Tibidabo, en localització desconeguda: J. Mínguez, *cit. supra*, n. 4, p. 41.

9. La millor anàlisi de l'operació urbanitzadora del Tibidabo és la continguda a I. Solà-Morales Rubió, *Joan Rubió i Bellver y la fortuna del Gaudinismo*, Barcelona, 1975. La documentació referent a Rubió es conserva a l'arxiu històric del COAC.

10. Entre altres cal destacar el Parc Güell, amb la intervenció de Gaudí; la Societat Anònima Sant Pere Màrtir, constituïda el 1918 amb la finalitat d'urbanitzar una altra de les elevacions de la serra de Collserola, on també es preveia un funicular que pugés fins al cim; la colònia Busquets de Vallvidrera; i les diverses temptatives d'urbanitzar la muntanya de Montjuïc.

11. AAB: expedient 42 AH.

pliació a càrrec del mateix arquitecte: construcció d'un cos lateral, d'un porxo d'entrada, i d'una mansarda decorativa no destinada a habitatge.¹²

El veïnatge de la nova casa dels Andreu-Miralles amb la falda del Tibidabo va fer que el farmacèutic s'interessés per aquests terrenys i pretengués urbanitzar-los al seu torn, a fi de millorar el caràcter del barri.

El projecte consistí a establir una línia de comunicació amb el cim de la muntanya i habilitar els solars necessaris als terrenys més fàcilment edificables de la zona baixa. Amb aquesta intenció, Andreu va gestionar la compra d'una finca d'uns deu milions de pams quadrats que pertania del passeig de Sant Gervasi, on actualment hi ha la casa coneguda com "La Rotonda", i arribava quasi fins al cim del Tibidabo¹³.

La finca rústica "Frare Blanc", limitada pels torrents de l'Infern i del Maduixer, rebia el nom d'una antiga masia que havia estat ocupada per religiosos dominics. Per fer front a les despeses de compra del terreny i sobretot a les de la seva urbanització, que incloïa el cobriment dels torrents, la construcció de les infraestructures de canalització i l'estesa del tramvia i del funicular, Andreu va decidir associar-se amb altres inversors¹⁴.

12. AAB: expedient Urbanització i Reforma, caixa 50, núm. 10 (= Foment 1417).

13. El traçat de l'avinguda del Tibidabo és obra de l'enginyer Marià Rubió i Bellver. Més tard es confià al seu germà Joan el disseny d'una altra secció de la urbanització: vegeu I. Solà-Morales Rubió, *cit. supra*, n. 9, p. 43.

14. El cim es destinava a parc d'atraccions, amb zones de jardí i una petita colònia, al vessant oposat de la muntanya, ocupada pels empleats de la compa-

La "Sociedad Anónima El Tibidabo" va quedar constituïda el 20 de febrer de 1899. Entre els socis capitalistes de l'empresa es trobaven personalitats destacades de la Barcelona del moment, i en alguns casos també rendistes immobiliaris de renom: per exemple Romà Macaya, administrador del Ferrocarril-cremallera de Montserrat, que participà en la societat amb 50.000 pessetes, la mateixa quantitat que hi aportava el doctor Andreu; l'enginyer Ròmul Bosch i Alsina, autor d'un projecte previ de ferrocarril al cim del Tibidabo, que hi invertí 25.000 pessetes, igual que Teodor Roviralta; la resta d'inversors aportaren altres quantitats a l'empresa. Els noms dels principals accionistes van ser donats als carrers de la urbanització¹⁵.

La Societat Anònima El Tibidabo, amb un capital nominal de 3.000.000 de pessetes, va adquirir, doncs, la finca (juntament amb altres de menors) i va començar els treballs per transformar-la en una ciutat-jardí. El Banc Arnús-Garí va ser la societat financera que donava suport a l'operació i, en un moment de crisi, va facilitar a Andreu la compra de les

nyia. També es reservava superfície al mateix cim del mont per al temple del Sagrat Cor. En espais propers es va planificar la construcció d'un sanatori, hotels... És interessant de veure com els inversors van preparar bé el terreny per rendibilitzar l'operació. A fi de conjurar l'aïllament de la zona, hi van atreure certs equipaments "perifèrics" que de retruc justificassin també l'arribada d'altres línies de tramvia des de la ciutat. Així, per exemple, cal entendre la donació de 80.000 pams quadrats feta per Andreu per a la construcció de l'Asil de Santa Llúcia per a cecs (construcció de Josep Domènech i Estapà, de 1904-1909, actual seu del Museu de la Ciència). En la mateixa línia es pot interpretar el donatiu de Camil Fabra, marquès d'Allella, que va permetre a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona la construcció de l'observatori astronòmic (obra del mateix arquitecte de 1902-1904).

accions no col·locades. Així, el promotor es va convertir també en el soci majoritari i va assegurar la materialització del projecte.

Inici conflictiu

La dificultat de documentar el procés de formació de la urbanització del Tibidabo prové del fet que la seva gestació no està reflectida de manera directa en la documentació municipal¹⁶. La zona on s'assenta la intervenció d'Andreu encara no tenia, a final del segle XIX, un potencial evident com a sòl edificable i en conseqüència l'Ajuntament no havia elaborat cap planificació d'obertura de carrers. Això feia que el terreny en qüestió fos encara classificat com a despoblada o zona rural.

Els promotors de la seva urbanització es van acollir a aquest fet per poder realit-

15. Els carrers, en un primer moment, foren designats amb números que corresponen als següents noms actuals:

- 1 Mas Yebrà
- 2 Josep M. Florensa/Garcia Mariño
- 3 Romà Macaya (abans dit també Paseo Inglés)
- 4 (carrer inexistent)
- 5 Bosch i Alsina/Ribas Perdígó
- 6 Josep Garí
- 7 Adrià Margarit
- 8 (carrer inexistent)
- 9 Teodor Roviralta
- 10 Manuel Ramon
- 11 Lluís Muntadas
- 12 Carles Pirozzini
- 13 Comte de Sert
- 14 Marqués de Lamadrid
- 15 carrer núm. 15 (!)
- 16 Gallarza
- s/n Manuel Arnús
- s/n Lleó XIII

16. La documentació de la S.A. "El Tibidabo" ha estat heretada per l'actual empresa que explota el parc d'atraccions. No sembla gaire abundant però pot donar nova llum sobre el procés d'urbanització de la muntanya i n'hem començat l'estudi. Agraïm l'amabilitat del senyor Planas i de la senyoreta Anna Malagrida que n'han facilitat la consulta.

zar l'operació amb llibertat, al marge de l'Ajuntament i sense haver de satisfer els drets de construcció que exigien les ordenances municipals. Normalment (segons les ordenances de 1891, article 111) calia presentar a l'Ajuntament un projecte d'urbanització amb indicació de les noves vies que es pretenia obrir en un terreny, i un cop aprovat, demanar els permisos corresponents a les noves edificacions.

La S.A. "El Tibidabo" va obrir d'una altra manera i va realitzar sense permís les obres, considerant que es tractava d'un terreny rústic, encara no sotmès a alineacions. Amb aquesta convicció, la societat va començar les obres de cobriment del torrent Maduixer i l'obertura del vial principal.

Podem conèixer amb cert detall el procés seguit, a través d'un expedient de l'Arxiu Administratiu de Barcelona —que anomenarem abreujadament AAB¹⁷.

El 14 de maig de 1900 l'Ajuntament de Barcelona va tenir coneixement de l'afec per primer cop a través d'una instància de denúncia presentada contra la S.A. "El Tibidabo" per obres executades sense permís. El denunciador era el procurador Joaquim Casades i Gramatxes, que actuava en nom de Romuald Lafarga i Vergés. Aquest tenia concedida la demarcació de nou "pertenències" de la mina de ferro "Ifigenia", coincident en subsòl amb la finca "Frare Blanc". A la instància es demanava un certificat legal on constessin les dates en què la societat "solicító y obtuvo del

Ayuntamiento que V.E. dignamente preside, la autorización o permiso para abrir una vía o calle, plantada de árboles, en la barriada de San Gervasio" i les condicions del permís, ja que entenia que la urbanització era un servei encomanat per llei als ajuntaments. Altrament, s'exigia una explicació al fet de no haver-se demanat ni concedit tal permís "en el inesperado caso de que así resulte".

Una setmana més tard, el 21 de maig de 1900, Salvador Andreu va presentar una instància en la qual explicava el projecte que es construïa en terrenys de la S.A. "El Tibidabo". Segons el promotor, com a propietaris d'una finca classificada en zona rural tenien tot el dret a fer-hi vials interiors i edificar-hi cases. Per fer-ho no els calia permís, ja que les façanes no donaven a carrers aprovats oficialment pel municipi, que era el que exigia explícitament l'article 275 de les ordenances.

Les instal·lacions previstes, com ara el

tramvia i el funicular, serien igualment per al servei exclusiu dels habitants de la finca i, per tant, no requerien permís de cap mena. Únicament, quan tota la urbanització fos acabada, els seus propietaris es plantejarien la possibilitat de fer donació a la ciutat dels vials oberts.

En un acord de l'Ajuntament signat pel seu alcalde Coll i Pujol el 3 de gener de 1901 es demanava a Andreu que legalitzés les obres fetes als torrents, ja que es tractava de terrenys no privatitzables, malgrat discórrer per una finca particular. Igualment es comunicava a la societat que segons l'article 111 de les ordenances no es podria fer la barriada, en tant que pertangués al terme de Barcelona, si no es presentava un projecte.

En instàncies presentades els dies 17 i 18 d'abril de 1901, Adrián de Rafael Moore i Joaquim Casades comunicaven a l'Ajuntament que la S.A. "El Tibida-

17. AAB: expedient Urbanització i Reforma, caixa 49, núm. 3116 de 1899-1900.

bo” no sols no havia legalitzat res, sinó que continuava les obres amb gran activitat i anunciava “a son de bombo y platillo” la pròxima inauguració de la urbanització, del tramvia i del funicular. Aquest fet va tenir lloc el 29 d'octubre de 1901¹⁸.

En instància de 9 d'octubre de 1901, el doctor Andreu havia tornat a manifestar els seus arguments. Opinava que no era aplicable l'article 274 de les Ordenances Municipals: per construir en un despoblat que no donés a una via pública no calia permís, com es deduïa implícitament de l'article 275 (“No podrán construirse casas fuera de poblado con frente a vías públicas sin el correspondiente permiso”)¹⁹. I els vials no eren encara públics, ja que pertanyien a la societat que els havia fet.

Mentrestant, ja havia començat la construcció d'algunes de les torres. El dia 24 de novembre de 1902, la Comissió de Foment de l'Ajuntament va emetre un dictamen que demanava la suspensió de les obres iniciades per Lluís Muntadas, Eulàlia Roviralta i Manuel Arnús, fins que no s'aproveïssin les noves alineacions del sector²⁰.

En un darrer escrit de consideracions (datat el 16 de març de 1903) el representant de la S.A. “El Tibidabo” exposava que, en la seva opinió, havia actuat dins de la legalitat malgrat no

demanar permisos i que la seva acció urbanitzadora havia estat en benefici de la ciutat, ja que havia resolt el problema de l'accés al temple i a l'observatori de la muntanya. Finalment afirmava que aconsellaria als compradors de parcel·les que demanessin permisos, tot i que no ho creia legalment necessari.

L'expedient municipal finalitza amb un dictamen de l'Ajuntament de 4 de juny de 1903 pel qual es concedien permisos als següents sol·licitants: Lluís Muntadas, Eulàlia Roviralta, Manuel Arnús, Ferran i Ramon Fabra i Puig, Salvador Andreu, Enric Soler (o Sala?) i S.A. “El Tibidabo”.

Primeres construccions

Aquests noms corresponen als dels propietaris de les primeres construccions que es realitzaren a la futura avinguda del Tibidabo. Encara no es pot indicar amb seguretat en tots els casos la localització de la casa, el facultatiu i la cronologia exactes, però creiem poder-ho fer de manera aproximada.

—El xalet de Lluís Muntadas es troba a l'actual número 48 de l'avinguda i és fruit d'un projecte de Josep Puig i Cadafalch que dona a la casa l'aspecte de certes construccions rurals catalanes del segle XVIII. Les cronologies d'aquesta obra donen la data de 1901-1902, si bé a l'AAB hi ha un expedient de juliol de 1902 de petició per verificar obres interiors, aixecar el mur de tanca i afegir dos cossos laterals al xalet del Tibidabo. Això pot significar que Puig no realitzà l'edifici de nova planta sinó que reformà una construcció prèvia de la finca “Faire Blanc”.

—Eulàlia Roviralta (o Rubiralta, segons que es llegeixi a la instància o al plànol) es féu construir una casa de petites dimensions, a l'actual número 61. El projecte era de Joan Rubió i Bellver i, dins de la seva modèstia, té interès per l'esgrafiament. L'expedient també és de juliol de 1902.

—La torre “El Pinar”, de Manuel Arnús, va ser projectada per Enric Sagnier. Normalment es data entre 1902 i 1904, però podem pensar que, com les anteriors, ja era començada el 1901. Se situa en un emplaçament privilegiat, al costat de l'estació inferior del funicular. L'arquitecte hi va fer una de les seves millors obres amb rics contrastos de colors i materials.

—La casa que construeixen els germans Fabra i Puig també dona a aquesta plaça del funicular. A diferència de les anteriors, no té cap lligam amb el Modernisme. Es tracta d'un projecte de Salvador Viñals.

—La darrera de les cases d'aquesta primera etapa és més problemàtica. El propietari seria un tal Enric Soler, o Sala. De manera molt hipotètica podríem pensar que es tracta de l'única casa no identificada a les fotografies més antigues i que actualment porta el número 22 de l'avinguda del Tibidabo. No en podem dir el nom de l'autor, que bé podria ser Josep Domènech i Estapà.

Durant uns quants anys el nom de Sagnier no torna a aparèixer relacionat amb Andreu a la documentació consultada. No és fins al període que coincideix amb la primera guerra mundial que Sagnier construeix altres xalets de gran luxe a la urbanització del Tibidabo. Alguns d'aquests són, a més, encomanats directa-

18. A. Giménez, *El tranvía del Tibidabo*, Barcelona, 1991, p. 14.

19. *Ordenanzas Municipales de Barcelona de 1891*, Barcelona, 1891, p. 25, 58.

20. D'aquest dictamen es dedueix que Muntadas, Roviralta i Arnús havien presentat instàncies de petició de permís. Les dues primeres han estat localitzades (AAB 790-2P i AAB 811-2P), però la tercera, no.

ment pel doctor Andreu. De tota manera la seva relació va continuar a través d'altres canals. Quan Sagnier va començar la construcció del temple del Sagrat Cor al cim de la muntanya va caldre facilitar-ne el transport dels materials i de la mà d'obra. En aquesta ocasió la S.A. "El Tibidabo" va permetre que s'utilitzés el seu funicular per a aquesta finalitat²¹.

L'actuació de l'arquitecte Enric Sagnier a les ordres de Salvador Andreu, susceptible encara de ser coneguda amb més profunditat, és una petita mostra de les relacions entre promotors i arquitectes de l'època del Modernisme a Barcelona. Aquest període de creixement urbà coincideix amb un dels moments de màxima esplendor artística de la ciutat, en la qual els promotors, compromesos en la millora de la imatge urbana per motius econòmics i de representativitat, tingueren un paper essencial. La urbanització de l'avinguda del Tibidabo i la resta d'equipaments i instal·lacions d'oci que van sorgir-hi relacionades són un dels casos més interessants, globalment, en el conjunt de la ciutat.

Apèndix

Aproximació a un catàleg d'edificis de l'avinguda del Tibidabo

No podem encara donar referències de tots els xalets de la urbanització, però a fi d'aclarir tant com sigui possible la paternitat de les construccions que flanquegen l'avinguda del Tibidabo i acabar amb alguns malentesos presents en la bibliografia anterior donem

aquí una relació de les que actualment tenim localitzades. No fem esment de les cases construïdes després de la mort del doctor Andreu²².

Av. del Tibidabo, 1
Peticionari: Salvador Andreu. "Café del Apeadero". Desaparegut.
Datació: 1907. Facultatiu: Marià Rubió (enginyer).
Font: AAB 2990-6P

Av. del Tibidabo, 2-4
P: Salvador Andreu. Hotel Metropolitan ("La Rotonda").
D: 1906-1912? F: Adolf Ruiz.
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 165, abril de 1906, p. 116-117²³.

Av. del Tibidabo, 17-19?
P:
D: 1930. F: Josep M. Sagnier Vidal.

Av. del Tibidabo, 21
P: Salvador Andreu.
D: 1915-1918. F: Enric Sagnier.
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 270, gener de 1915, p. 24.
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 1919, p. 191.

Av. del Tibidabo, 22
P: Enric Soler?
D: 1902?. F: Josep Domènech i Estapà?
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 120, juliol de 1902, p. 215.

Av. del Tibidabo, 23-25
P: Senyors Bernat i Creus.
D: 1906. F: Josep Masdeu (mestre d'obres).
AAB 2677-6P
Av. del Tibidabo, 24-28
P: Ignasi Coll Portabella.
D: 1915-1918. F: Enric Sagnier.
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 272, març de 1915, p. 72.

Av. del Tibidabo, 27 (?)
P: Senyors Bernat i Creus.
D: 1906. F: J. Pérez Terraza (mestre d'obres).
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 163, febrer de 1906, p. 64²⁴.

Av. del Tibidabo, 29
P: Adrià Margarit.
D: 1907. F: Miquel Madorell.
AAB 1352-7P

Av. del Tibidabo, 30
P: Joan Llusà.
D: abans de 1918. F: Josep Pujol i Brull.
Ref.: *Anuario para 1918*, Associació d'Arquitectes de Catalunya, anuncis, p. 50 vers.

Av. del Tibidabo, 31
P: Teodor Roviralta ("El Frare Blanc").
D: 1903-1913. F: Joan Rubió.
Bibl.: I. Solà-Morales, *Joan Rubió i Bellver i la fortuna del Gaudinisme*, Barcelona, 1975, p. 31-35.

Av. del Tibidabo, 33
F: Nicolau M. Rubió i Tudurí.

Av. del Tibidabo, 36
P: Salvador Andreu.
D: 1915-1918. F: Enric Sagnier.
Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 1919, p. 174.

22. Esperarem a tenir més ben datades totes les cases per aventurar altres hipòtesis de creixement de la ciutat-jardí.

23. La cronologia d'aquest edifici singular és del tot dubtosa. Potser es va obrir com a hotel en data més tardana, però creiem que ja era acabat cap a 1910. Vegeu el retrat d'Adolf Ruiz realitzat per Francesc Serra (*L'Artista al seu taller, Fotografies de Francesc Serra* (catàleg exposició), Barcelona, 1990, p. 81), en el qual apareix una fotografia de la Rotonda aparentment acabada, penjada a la paret al costat d'un calendari de 1912. La data de 1918, atribuïda modernament a aquest edifici, és la de la seva presentació a una exposició de belles arts.

24. Cirici, al seu llibre sobre el modernisme, atribueix a Sagnier la torre situada al número 27 de l'avinguda del Tibidabo, amb el nom de casa Joaquim Coll (A. Cirici, *El arte modernista catalán*, Barcelona, 1951, p. 104, 105). Segurament l'origen del seu error és a l'article dedicat a Sagnier per l'Enciclopèdia Espasa, que li atribueix la "sumptuosa" casa de Joaquín Coll. Aquesta casa és la dels números 24-28 i no és classificable com a modernista.

21. J. Canals i Pujol, «Hace cien años: orígenes del Tibidabo», a *Tibidabo*, 367, 1986, p. 17.

Av. del Tibidabo, 37

P: Gaietà Fornells.

D: 1903. F: Joan Rubió.

Bibl.: I. Solà-Morales, *Joan Rubió i Bellver y la fortuna del Gaudinismo*, Barcelona, 1975, p. 42.

Av. del Tibidabo, 44-46

P: Eusebio López i Díaz de Quijano.

D: 1906-1910? F: Enric Sagnier²⁵.

Av. del Tibidabo, 48

P: Lluís Muntadas.

D: 1901-1902. F: Josep Puig i Cadafalch.

AAB 790-2P

Av. del Tibidabo, 56

P: Hermenegild Casacuberta.

D: 1906. F: Joan Rubió.

AAB 2318-6P

Av. del Tibidabo, 61

P: Eulàlia Roviralta.

D: 1902. F: Joan Rubió.

AAB 811-2P

Av. del Tibidabo, 71

P: Joan Llimona.

D: 1906. F: Josep Masdeu (mestre d'obres).

AAB 1638-6P

Av. del Tibidabo, ?

P: Teodor Roviralta.

D: 1912. F: Lluís de Miquel (mestre d'obres).

Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 242, setembre de 1912, p. 288.

Av. del Tibidabo, ?

P: Eduardo Filvà.

D: 1912. F: Antoni de Falguera.

Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 241, agost de 1912, p. 256.

Pl. del Funicular

P: Ferran i Ramon Fabra.

D: 1903. F: Salvador Viñals.

Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 127, febrer de 1903, p. 60.

Pl. del Funicular

P: Salvador Andreu. Cafè restaurant.

D: 1902. F: Joan Rubió.

AAB 552-2P

Pl. del Funicular / carrer de Manuel Arnús

P: Evarist Arnús ("El Pinar").

D: 1902-1904. F: Enric Sagnier.

Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 150, gener de 1904, p. 4.

C. de Teodor Roviralta

P: S.A. "El Tibidabo". Asil de l'Empar de Santa Lúcia.

D: 1904-1909. F: Josep Domènech i Estapà.

P: Filomena Portugués.

D: 1903. F: Lluís de Miquel (mestre d'obres).

Ref.: *Arquitectura y Construcción*, 137, desembre de 1903, p. 378.

C. de Garcia Mariño, 4

P: Enric Ainaud i Sánchez.

D: 1906. F: Enric Sagnier.

AAB 1995

Pl. de la Central.

P: Romà Macaya i Gibert, en nom de la Societat Anònima "El Tibidabo". Edifici social de la urbanització. Desaparegut.

D: 1902. F: Joan Rubió.

AAB 830-2P

25. El *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona* atribueix de passada a Sagnier les cases de l'avinguda del Tibidabo 44-46. Es tracta de dues mansions per a membres de les famílies Sert i López. Per ara no podem confirmar ni negar documentalment l'atribució a l'arquitecte d'aquestes cases, que creiem datables entre 1906 i 1910.